

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Кукуленко Яни Іванівни
«Вища педагогічна освіта в Українській РСР на завершальному
етапі радянської доби: історичний аспект (1985-1991 рр.)», поданої на
захист для здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.01 – історія України

Серед усіх професій важко знайти ще одну, яка б мала такий вплив на формування особи, як професія вчителя. Не випадково крилатою стала фраза видатного німецького дипломата й державця О. Бісмарка: «Війни виграють не генерали, війни виграють шкільні вчителі». Невідомо, чи знали її радянські ідеологи, але саме вчителі мали нести і вкорінювати в маси учнівства, міські і сільські громади наріжні ідеї тогочасного радянського суспільства. Тож цілком закономірно, що державні і партійні органи прагнули піднести роль вчителя, центральної фігури навчального і виховного процесу, в житті суспільства, поліпшити його підготовку. Власне, значною мірою, це стосується і сьогодення, коли ми будуємо нову українську школу, яка є головною реформою Міністерства освіти і науки України. Вона спрямована на вміння учнів застосовувати набуті знання у житті. Практичній підготовці у радянську добу приділяли значну увагу. Сучасна національна освіта у своєму розвитку має враховувати позитивний і негативний досвід минулих років, що, у свою чергу, зумовлює ґрунтовне вивчення, переосмислення і об'єктивну оцінку історичних джерел з освітньої сфери, засвоєння кращих надбань вищої школи другої половини 80-х рр. – початку 90-х рр. ХХ ст.

Відтак дисертаційне дослідження Я. І. Кукуленко, присвячене становищу педагогічних закладів вищої освіти в умовах горбачовської перебудови, безперечно, є актуальним та важливим. У дисертації в світлі сучасних методологічних і концептуальних підходів уперше в українській історіографії комплексно проаналізовано історіографію проблеми. З'ясовано, що серед наявних досліджень домінують праці, автори яких відтворюють переважно загальноукраїнський контекст досліджуваних подій. Науковці не проводили аналізу діяльності закладів вищої освіти різних типів, зокрема,

педагогічних. Дисертантка аргументовано вказує, що за такого підходу з поля зору дослідників випадали чимало нез'ясованих питань, пов'язаних із навчальною, науковою і громадсько-політичною діяльністю цих закладів, їхнім матеріальними становищем. Я. І. Кукуленко концентрує увагу на «людському факторі», поставивши в центр дослідження життя та діяльність викладачів та студентів педагогічних ЗВО, що дозволило виявити як позитивний, так і негативний досвід підготовки вчителів.

Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної наукової теми кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Актуальні проблеми дослідження Східного Поділля в контексті української історії».

Новизна кандидатської дисертації Я. І. Кукуленко полягає в тому, що в ній уперше у вітчизняній історіографії здійснено комплексне дослідження становища педагогічних вишів в умовах горбачовської перебудови, формування викладацького і студентського контингентів, навчальної та науково-дослідної роботи, громадсько-політичного життя, матеріального становища цих закладів у середині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

Запропонована структура дисертації не викликає заперечень. Це вступ, чотири розділи (7 підрозділів), список використаних джерел і літератури (62 сторінки, 753 найменувань), 24 додатків. Загальний обсяг дисертації 298 сторінок, з яких – 205 сторінок основного тексту.

У вступі визначено актуальність, об'єкт і предмет теми, сформульовано мету, основні завдання та методи дослідження, обґрунтовано хронологічні рамки та територіальні межі роботи, показано наукову новизну та практичне значення, апробацію результатів роботи.

У першому розділі – «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» – дисертантка запропонувала увесь корпус публікацій, у яких тим чи іншим чином аналізуються питання діяльності педагогічних навчальних закладів України у перебудовчий період. Науковий доробок розподіляється на три групи: 1) праці радянських вчених; 2) дослідження науковців незалежної Української держави; 3) доробок зарубіжних

дослідників (с. 21). Дисертантка ґрунтовно і критично проаналізувала доробок попередників, що дозволило їй зробити вмотивований висновок щодо відсутності комплексної узагальнюючої роботи із зазначеної проблеми.

Дослідження виконувалося на автентичній, репрезентативній джерельній базі, яку складають 753 назви джерел і літератури. Використано 167 архівних справ 8 фондів державних архівів: двох центральних, двох обласних, чотирьох відомчих архівів, 436 збірників та окремих опублікованих документів, матеріалів особистого походження, публікацій у тогочасних періодичних виданнях.

У другому розділі – «Впорядкування мережі і вдосконалення структури вишів. Характеристика викладацького і студентського складу» – дослідниця вивчила питання щодо впорядкування мережі педагогічних вишів України і вдосконалення їх структури; показала чисельність та динаміку змін, рівень підготовки, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів; проаналізувала основні напрямки профорієнтаційної роботи вишів, показала її ефективність через встановлення кількісного і якісного складу вступників. Я. І. Кукуленко навела дані про чисельність педагогічних закладів вищої освіти республіки, їх керівний склад, створення нових кафедр і факультетів, ініціювання питання щодо перейменування і зміну статусу декількох педінститутів. Досить цікавою і, водночас, аргументованою є думка авторки, що із збільшенням кількості викладачів почав знижуватися якісний рівень (зокрема, зменшився відсоток викладачів із науковими ступенями). Не залишилися поза увагою Яни Іванівни проблема старіння кадрів, впровадження більш демократичних принципів заміщення посад деканів і завідувачів кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, асистентів шляхом конкурсу, підвищення викладачами своєї кваліфікації. Більша частина розділу присвячена формуванню студентського складу, характеристиці його основних показників. Зокрема, дисертантка акцентує увагу на проведенні якісної профорієнтаційної роботи, запровадженню системи раннього профвідбору школярів на педагогічні професії. Їй вдалося, використавши, насамперед, архівні джерела виявити, що з кожним роком

зменшувалася кількість абітурієнтів, які закінчили середні школи і, натомість, зростала кількість тих, хто отримав середню спеціальну освіту.

У третьому розділі – «Навчальна та науково-дослідна робота в закладах вищої освіти» – авторка детально охарактеризувала навчальну і методичну роботу вишів, зміст і хід наукових досліджень викладачів і студентів. Важливою рисою перебудовного періоду є лібералізація суспільно-політичного життя, поширення процесів гласності. Відрадно, що дослідниця не обійшла увагою цих незаперечних фактів і розповіла у дисертаційній роботі про впровадження у вишах студіювання історії України, збільшення кількості годин на вивчення української мови, активізацію досліджень, пов'язаними з вивченням історії, літератури та мистецтва рідного краю. У дисертації йдеться і про інші новації. Зокрема, Я. І. Кукуленко навела дані про демократизацію навчального процесу, коли, наприклад, студентам надали право на внесення пропозицій щодо вдосконалення навчального процесу. Крім того, у цей період впроваджувалися нові форми і методи активного навчання, проводили анкетування «Викладач очима студентів», розширилася комп'ютеризація навчального процесу. Водночас, дисертантка, довела, що суттєво знизилася успішність, як абсолютна, так і якісна. Це, на її думку, пояснювалося запровадженням вільного відвідування лекцій. Один із підрозділів роботи присвячено науково-дослідній роботі вишів. Кидається у вічі той момент, що авторка відмовилася від прийнятої у радянській історіографії формули оспівування «неабияких успіхів» радянських вчених і досить критично підійшла до результативності НДР вишів. Зокрема, вона з одного боку, визнає, що, дійсно щорічно збільшувалася кількість представників професорсько-викладацького складу, що займалися наукою. З іншого боку, дисертантка, використавши багату джерельну базу, доводить, що в абсолютній більшості вишів загальна кількість праць викладачів була незначною, що пояснювалося їхнім складним матеріальним становищем. Значна частина представників професорсько-викладацького складу упродовж багатьох років не підвищували свій науковий рівень, не брали участь у

науково-дослідній роботі. Крім того, низка вишів, орієнтуючись на ринкові відносини, змушені були шукати нові джерела фінансування.

Змістовним є, останній, четвертий розділ, у якому розкрито основні напрямки громадсько-політичної діяльності, показано роль викладачів і студентів у подоланні наслідків комуністичної ідеології, їх участь у роботі неформальних громадських організацій; окреслено основні напрямки діяльності органів студентського самоврядування у вишах; висвітлено навчально-матеріальну базу вишів республіки, рівень життя, побут та дозвілля учасників навчального процесу. Дисертантка дослідила маловідомі сторінки історії, пов'язані із діяльністю осередків некомуністичних політичних організацій, осередків Української студентської спілки, Студентського братства, СНУМ, політичних та дискусійних клубів, проведенням низки акцій радикального спрямування, запровадженням звітів і виборів ректорів та деканів на альтернативній основі тощо. До честі Я. І. Кукуленко їй вдалося прослідкувати ті негативні тенденції, які намітилися у сфері матеріального забезпечення інститутів. Зокрема, вона з'ясувала, що із збільшенням кількості студентів загострилося забезпечення вишів навчальними площами. З кожним роком важче було забезпечити житлом студентську молодь.

Висновки до дисертації аргументовані, науково достовірні та сформульовані відповідно до завдань дослідження, підсумовують його результати та спираються на достатньо глибоке знання предмету дослідження, підкріплюються відповідним фактичним матеріалом. Вдало доповнюють основний зміст дисертації додатки. Не викликає сумнівів практичне значення одержаних результатів дослідження, які можуть бути використані при сучасному реформуванні системи педагогічної освіти, при написанні узагальнюючих праць з історії України, соціальної історії, історії вищої освіти тощо.

Автореферат розкриває зміст дисертації та відповідає встановленим вимогам. Робота пройшла достатню апробацію на науково-практичних конференціях різного рівня, у тому числі на двох міжнародних. Її основний

зміст та висновки викладено у 16 статтях, 5 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях.

Загалом віддаючи належне позитивним здобуткам і висновкам дисертаційної роботи, вважаємо за необхідне звернути увагу на питання, які потребують певних уточнень, зауважень та дискусій.

1. Досить переконливою, як вже зазначалося, є актуальність роботи. Водночас, вміщений тут матеріал варто було б хронологічно структурувати. У вступі необхідно розширити методологію дослідження. Тут подано лише методи, а методологія включає ще й принципи дослідження. Досить поширеною є наукова новизна. На нашу думку, доцільніше подати її дещо компактніше. Крім того, у вступі, визначаючи практичне значення роботи, дисертантка вважає, що сформульовані у ній основні положення і висновки можуть бути використані в процесі сучасного реформування галузі вітчизняної освіти, з чим ми погоджуємося. Водночас, хотілося б почути, який досвід можуть запозичити нинішні керівники освітньої галузі.

2. Історіографічний розділ загалом змістовний, але недостатньо аналітичний. Хотілося б більше бачити авторську думку, критичний аналіз праць попередників. Характеризуючи історичний нарис О. М. Завальнюка і О. Б. Комарніцького, присвячений історичному минулому Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доцільно було хоча б побіжно згадати про попередні історичні нариси цих же авторів.

3. Авторці вдалося показати різні аспекти життєдіяльності викладачів і студентів педагогічних закладів вищої освіти. Проте, на нашу думку, варто було б показати особливості, специфіку навчання в педагогічних вишах у порівнянні з іншими навчальними закладами України – технічними, медичними, сільськогосподарськими, мистецькими тощо. Також звернути увагу на той факт, що умови навчання і життя студентства у великих містах відрізнялися від провінційних.

4. При вживанні назви грошової одиниці СРСР, можливо, слід вживати термін «рубль» (скорочення «руб.»), а не «карбованець» («крб.»). Хоча,

звісно, не можна ігнорувати того факту, що ця назва дублювалася і мовами тих республік, які входили до складу СРСР.

5. Дисертаційна робота побудована на широкій і різноманітній джерельній базі. Однак це не завжди раціонально виглядає у тексті дисертації. Окремі її сторінки переповнені великою кількістю посилань навіть на малозначущі історичні факти (с. 59, 74, 95, 98 і т.д.). Дисертантка наводить настільки багато цифрового матеріалу, що його важко сприймати. Робота виграла б від побудови на цій основі графіків, діаграм тощо.

6. Варто було б ширше використати его-документи, які дають широкий простір для компаративістського аналізу життя викладачів та студентів у різних закладах освіти.

Зазначені у відгуку недоліки та зауваження не носять принципового характеру та не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження. Дисертація Я. І. Кукуленко «Вища педагогічна освіта в Українській РСР на завершальному етапі радянської доби: історичний аспект (1985-1991 рр.)» є цілком самостійним, оригінальним і завершеним науковим дослідженням, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, затвердженими постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19 серпня 2015 р. та №1159 від 30 грудня 2015 р., а його автор – Кукуленко Яна Іванівна цілком заслуговує присудження її наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка

О. Б. Комарніцький

